

جادوی رنگ

(۳)

- ۱۴ -

یازده سال بعد در ۱۵۸۰ سر و کله نقاش دیگری که وی نیز غیرمستقیم شاگردی از شاگردان بهزاد بود در هند پیدا می‌شود و این فرخ‌بیک است که اصلاً ترك كالمك می‌باشد. فرخ‌بیک هم از سبک آسیای مرکزی متأثر بود و هم از سبک چینی اما درین میان خود سبکی مستقل و مطلوب داشت و مقارن ورود وی بدربار اکبر نقاش دیگری از ایران رسید بنام آقارضا که در دستگاه جهانگیر پذیرفته شد، جهانگیر در توزوك هنگامی که می‌خواهد از ابوالحسن ملقب به نادرالزمان تجلیل کند می‌نویسد که پدر وی آقارضا هنگام ولایت‌عهدی من از هرات رسید^{۴۸}، وی از شاگردان میرسیدعلی بود و در نقاشی سبکی خاص داشت، آقارضا را برخی از هنرشناسان

مهدی غروی
دکتر در ادبیات و تاریخ

و فروخت می‌شد^{۳۹} و کار برخی از هنرمندان مانند سلطان محمد، آقامیرک و مظفرعلی شاگردان بهزاد نیز با پیای

۲۸ - درباره آقارضا و سبک کار وی

واقامت وی در ایران نگاه کنید :

Binnyon, Wilkinson and Gray:
Persian Miniature Painting pp. 159-160.

۲۹ - برای روشن شدن این مطلب که

در آن عصر سه تا چهار هزار روپیه چه مبلغ هنگفتی بشمار می‌رفته است بنده خاطرم‌ای دارم که ذکرش خالی از فایده نیست در بمبئی روزی قرآنی بزرگ با طلاکاری فراوان و مجدول باینجانب ارائه شد که واقماً در نوع خود بی‌نظیر بود و در پایان آن بخط نستعلیق خوش نوشته شده بود که این قرآن در عصر شاهجهان در درگاه نظام‌الدین اولیا ساخته شده و مبلغ پانصد روپیه بهای طلاهای مصرفی در آن است کارشناسان هدیه این کلام‌الله را در حدود ۱۰۰ و ۱۵۰ هزار روپیه تعیین کرده بودند .

است . در حقیقت با انقراض سلسله سلطنتی شاهرخ یا گورکانیان ایران و سقوط تیموریان سمرقند آثار مکتوب این شهرها بسوی هند سرازیر شد ، زیرا پادشاهان و امیرزادگان بآب‌ری‌باین کتابهای مصور و نقاشیها عشق می‌ورزیدند و حتی برای تهیه آن به صرف هزینه‌های بسیار تن درمی‌دادند ، از سوی غرب ، از بغداد و استامبول نیز کتابهای مصور بسیار بهند رسید که در آن نمونه‌هایی از کار نقاشان روم شرقی یافت می‌شد . نمونه‌های بسیار از آثار نقاشان مغولی و چین هم با تصاویری از جنگها و ضیافتهای سلسله یوآن وارد هند شد و از همه مهمتر مرقع‌ها و کتابهای مصوری بود که در قلمرو صفویه تهیه شده بود و پادشاهان و امیران بآب‌ری هند آنها را به بهای خوب می‌خریدند، آثار بهزاد در آن عصر به سه تا چهار هزار روپیه خرید

با علی‌رضای عباسی تخلیط میکنند که البته درست نیست همچنانکه این آقارضا نمی‌تواند رضا عباسی هنرمند عهدشاه‌عباس باشد زیرا وی هنگام ولیعهدی جهانگیر به هند آمد و حتی در آن عصر نیز مرد جوانی نبود زیرا خود پسرش ابوالحسن را تعلیم می‌داد و پسرش از خود وی بهتر شد و برتبه بهترین نقاش بآب‌ریان در عصر جهانگیر رسید و بر خلاف پدر توانست از زیر بار سبک بخارا که آقارضا تا پایان عمر بدان پای‌بند بود شانه خالی کند و رهائی یابد .

در مکتب هنری اکبر که چیزی شبیه به گالری هنرهای ملی در انگلستان بوده است ، علاوه بر همه عوامل مورد بحث عامل کتابخانه هم اثرات فراوان داشته است ، بآب‌ریان به کتاب و کتابخانه علاقمندی بسیار داشتند و بآب‌ری در تروزوک بآب‌ری بارها از کتاب سخن بمیان آورده

مجلس ضیافت همایون در باغ دلگشای کابل ، این تنها اثر مستقل میرسیدعلی پایه‌گذار نقاشی ایرانی هند است (شماره ۱۹ متن و زیرنویس آن درین باره) ، شاید میرسیدعلی در همان نخستین روزهای اقامت در دربار همایون این نقاشی را کشیده است ، این اثر را مرحوم اردشیر فروخته و امروز ما نمی‌دانیم که بچه‌کسی تعلق دارد

رامبراند نقاش معروف اروپائی سعی می‌کرد که از روی کارهای شرقی کپی کند ، این يك نمونه ازین قبیل کار است ، در طرف راست خان خانان است و در طرف چپ مردی ایستاده که بازی در دست دارد ، اصل کار در کتابخانه پیرمنت مرگان نیویورک است . تاریخ اجرا ۱۶۵۶ ر ۱۶۵۷

کار استاد در هند خواهان داشت .
 کتابخانه اکبر در نوع خود بی نظیر بود و بنا بدستور وی قرار شده بود که از آثار هنری ایران علاوه بر استفاده تعلیمی کپی برداری هم بشود . اکبر از ۹۸۱ تا ۹۹۷ در فتحپور سیکری بود و این ۱۷ سال درخشانترین عصر هنری هند بابر است پس از آن اکبر در حدود بیست سال در لاهور بسر برد و شهری را که با آنهمه کار و کوشش و امید و آرزو ساخته بود متروک ساخت ، در لاهور نیز هنرمندان بدور وی جمع شدند و برای تزئین قصر وی کوششهایی بعمل آمد و نکته جالب توجه اینست که با کوچ اکبر به لاهور نفوذ سبک صفوی در آثار هنری عهد اکبر که روز بروز ضعیفتر میشد شدت و قوت بیشتری یافت و درینجاست که نفوذ نقاشی فرنگی نیز کم کم در کار مکتب بابر اثر گذاری می کند اکبر فقط یک بار در سال (۱۰۱۰) به فتحپور آمد اما دوباره به لاهور بازگشت و تا سال (۱۰۱۴) که سال وفات وی است در آن شهر بماند .

- ۱۵ -

ابوالفضل علامی که تاریخ تمدن عصر اکبر را تحت عنوان آئین اکبری برشته تحریر کشیده است درباره نقاشان این عصر و نقاشخانه و کتابهای مصور آن نیز اشاراتی دارد ، وی می نویسد که نقاشانی که امروز در هند بسر می برند از بهزاد و نقاشان اروپائی برترند و آثاری بوجود می آورند که تاریخ نظر اثرش را ندیده است که از آنجمله است حمزه نامه با ۱۴۰۰ مجلس ، چنگیز نامه ، ظفر نامه ، رزم نامه ، رامین ، نل دمن ، کلیله و دمنه و عیار دانش ، امروز بخش بزرگ این آثار به انگلستان منتقل شده است .^{۳۰}

ازین کتابها از حمزه نامه فقط یک نسخه تهیه شد که امروز برخی از قسمتهای آن در دست است . بابر نامه و داراب نامه به موزه بریتانیا تعلق دارند ، اکبر نامه

تقسیم شده و ۱۱۷ مجلس آن با ۲۵ تصویر از حمزه نامه در موزه ویکتوریا و آلبرت نگهداری میشود ، بهارستان جامسی در کتابخانه بودالیان است ، دینس پری فرانسوی نسخه خمسه نظامی را در اختیار دارد و یک نسخه از رزم نامه در تصرف مهاراجه جیپور است^{۳۱} و تیمور نامه در کتابخانه بانکی پور حفظ می شود ، سه نسخه مکرر بابر نامه هم در مسکو و پاریس و دهلی هست .

طرز کار باین ترتیب بوده است که طراح را یک نفر می کرده است ، صورتها را دیگری می کشیده و نفر سوم رنگ آمیزی را برعهده داشته است ، هنرمندان درین عصر از نوشتن نام خود زیر نقاشی اکراه داشته اند و اگر هم می نوشته اند در جائی نامعلوم و بسیار ریز بوده است که یافتن و خواندن آن بسادگی ممکن نبوده است اما رئیس کتابخانه مأمور بوده است که نام نقاشان را زیر یا در حاشیه نقاشی بنویسد و گاهی هم شخص شاه اینکار را می کرده است ، نمونه کامل این نوع کارها حمزه نامه و اکبر نامه و تیمور نامه است که تشخیص هنرمندان مشترکی که مجلسها را کشیده اند بسیار دشوار است ، هندوها هم امضای فارسی داشتند و اغلب نامشان اشتباه نوشته می شد .

از مکتب هنری عصر همایون آثار بسیار کمی بدست ما رسیده است و استانی کلارک توانسته است که فقط ده نقاشی از عصر همایون را معرفی کند^{۳۲} .

احتمال می رود که پس از حمزه نامه نخست داراب نامه و بابر نامه ای که نسخه اصل است و در موزه بریتانیا است و سپس رزم نامه و تیمور نامه تهیه شده و در مرحله سوم بهارستان جامی و خمسه نظامی و اکبر نامه ساخته شده اند ، این اکبر نامه که در موزه ویکتوریا و البرت لندن حفظ می شود اثری است کاملاً بی نظیر و مستقل که با تمام آثار مورد بحث ما متفاوت است ، مثل اینکه کار نقاشی

اکبر نامه را بدست نقاشان هندی سپرده بوده اند و پس از پایان کار این نقاشان که تازه کار و ناپخته بوده اند ، طرحها و نقاشیها را یک استاد کار کشته ایرانی بررسی و اصلاح کرده است ، در بابر نامه تصویری هست که تاریخ آن (۹۸۶) است به امضای نقاشی بنام دسراج Dosraj که اثر شدید سبک راجستانی در آن هویداست و معلوم می دارد که گروهی از نقاشان راجپوت نیز در تهیه این اثر سهیم بوده اند .

- ۱۶ -

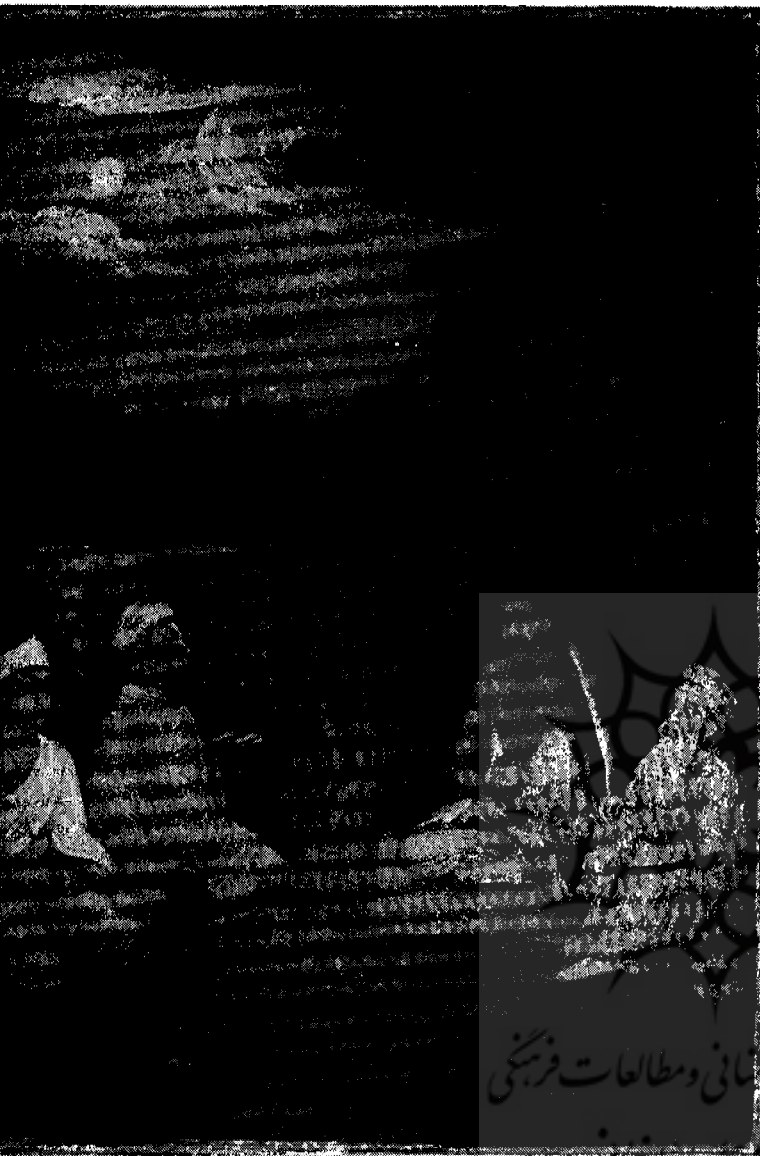
رزم نامه ترجمه مهابهارات است و تقریباً همه کارهای آن توسط نقاشان هندی از جمله داسوانت و بسوان و لعل انجام گرفته است ، کتاب دیگر نالا

۳۰ - از جمله این ذخائر که بانگلستان منتقل شد کتابخانه و ذخائر هنری و ادبی سلطان تیبو قهرمان استقلال طلب جنوب هند بود که دشمن شماره یک بریتانیا محسوب می گردید و سرانجام توسط خائنی از دسته خودی کشته شد تیبو سلطان علاقه وافری به گردآوری کتب خطی فارسی و آثار هنری داشت و در پایتخت خود گنجهای گرانقدر فراهم ساخته بود و کتابخانه ای نیز داشت که فهرست آن در سال ۱۷۹۹ بچاپ رسید .

۳۱ - اینجانب در سفر جیپور بلفظ مهاراجه فرهنگ دوست این خطه موفق شدم که این نسخه نفیس را ببینم اکنون مدتهاست که بدستور کارشناسان مطلع این نسخه را در محفظه خاصی نگهداری می کنند و برای علاقمندان فقط نسخه چاپی آنرا که حاوی تصاویر کتاب نیز هست و بسال ۱۸۷۲ در کلکته بچاپ رسیده است نشان می دهند . پس از آن که این کتاب بفرمان اکبر ترجمه و مصور شد گروهی از راجگان و مهاراجگان بزرگ هندوستان خود نسخه مصور خاصی تهیه کردند اما هیچ نسخه ای نتوانست بارزنامه جیپور را برای کند .

۳۲ - نگاه کنید به

C. Stanly Clark: Indian Drawings, Twelve Moghal Paintings of School of Homayun (16th Century London 1921.)

مجلس بحث شبانه اکبر در کنار شعله آتش

احترام به آتش و خورشید از زمانی دین الهی اکبر بود، بدستور وی در مجالس شبانه آتش می افروختند و وی در کنار آن با عالمان ادیان گوناگون آن عهد بحث و تبادل نظر می کرد

اکبر، پایه گذار دین الهی بود، دینی مرکب از ادیان آن روزگار هند درینجا اکبر با مهرجی رانا موبد بزرگ پارسیان بحث می کند، در کنار موبد شیخ سلیم چشتی مرشد اکبر و صوفی بزرگ هند و در جوار امپراتور جهانگیر نشسته است، هشت نفر دیگر نمایندگان مذاهب دیگر هند می باشند که به بحث گوش فرا داده اند، در وسط مجلس شعله آتش که با احتمال نشانه ای است از توجه اکبر به آئین زردشتی و فرهنگ و تمدن ایران باستان دیده می شود

کتاب خمسه نظامی که نخستین و بهترین اثر نظامی بود که در هند تهیه شد،

۳۳ - کار بسوان را برسی براون در کتاب خود گراور کرده است (شماره ۳۵).

مادهو کلان و توسی کلان، در بهارستان جامی نام شاترده نفر نقاش ذکر شده که ابوالفضل فقط از ۵ نفرشان نام می برد: مسکین - مادهو - بسوان - لعل و موکوند که بهترین ایشان بسوان است^{۴۴}

وداماینتی افسانه اساطیری هند است که تهیه آنرا شریف پسر عبدالصمد برعهده داشت و با کمک هند و وکسو بانجام رساند، در تیمورنامه بانکی پورهه اسمی نقاشان هندی ذکر شده است از جمله

ورقی از حمزه نامه که به مرحوم اردشیر تعلق داشته و امروز معلوم نیست که در دست کی است، کلیه خصوصیات نقش ایرانی است و فقط طبق روش هندیان صورت و بدن قهرمان اصلی بزرگتر نشان داده شده است و در عین حال دو سه ماجرای مختلف در تصویر مجسم شده است

توسط خطاط معروف عصر عبدالرحیم عنبرین قلم کتابت شد، این نسخه در (۱۰۰۲) پایان یافت و امضای سیزده هنرمند در آن یافت می شود که ابوالفضل از هفت نفرشان نام برده است سرپرستی این کتاب را عبدالصمد شیرین قلم که خود خطاطی زبردست نیز بوده است برعهده داشت و با اینکه سنش از هفتاد گذشته بود یکی از مجلس های کتاب را کشید، فرخ چلا شاگرد معروف فرخ بیگ نیز درین کتاب دو مجلس کشیده است. در سال (۱۰۱۳) جهانگیر نسخه ای از اکبرنامه را به کتابخانه سلطنتی اهدا کرد این کتاب نیز در عصر اکبر و توسط نقاشان اکبری تهیه شده بود و همان هنرمندان که رزنامه و تیمورنامه را ساختند در تهیه این کتاب نیز همکاری داشتند اما از لحاظ ارزش کار با آن کتابها قابل مقایسه نیست و سطح کار هنرمندان پائین رفته است از جمله کار فرخ بیگ درین نسخه با کارهای قبلی اش قابل قیاس نیست، شاید این نسخه را که امروز به موزه البرت لندن تعلق دارد جهانگیر از روی نسخه اکبر که متأسفانه از میان رفته است تهیه کرد و تقدیم نمود.

- ۱۷ -

در رزنامه از وی بیست و چهار امضا و در تیمورنامه یک امضا هست البته در کارهای اشتراکی رقیب وی پاسوان بود که بسیار ترقی کرد و استاد شد نمونه های کار وی را در بهارستان جامی و رزنامه می توان دید^{۴۰} جمعاً بیست و چهار اثر بامضای وی هست .

از لعل فقط یک یا دو کار تنها و مستقل برجای مانده است، وی در رزنامه بیست و نه کار مشترک دارد، شش نفر هم از گجرات آمده بودند از جمله بهیم سوروکسو (که فقط در کار نقاشی گل و درخت استاد بود) این گروه در تهیه بابرنامه شرکت داشتند. باین ترتیب

شبه قاره گرد آمده بودند درین مکتب تعلیم یافتند و برای نخستین بار به هندوان اجازه داده شد که در هر طبقه (کاستی) که باشند بتوانند درین کار هنری شرکت داده شوند، از جمله طبقه نویسندگان فلز کار بنا نجار و کجاوه کش و طبقات پست دیگر (سودرا) که در حکم عمله و کارگر بوده و هستند، دسوانت نقاش معروف عهد اکبر بیک سودرا بود که امپراتور اکبر او را دید و از استعدادش در شگفتی شد و برا به عبدالصمد سپرد که تعلیم بدهد اما متأسفانه دسوانت کارش بچون کشید و در (۹۹۶) خودکشی کرد ازین هنرمند هیچ اثر مستقلی نمانده است،

این هنرمندان همه دست پروردگان میرسیدعلی و عبدالصمد بودند، در درجه دوم استاد عصر اکبر فرخ بیگ بود، با دو شاگرد اختصاصی اش فرخ خرد و فرخ چلا که هیچیک پیایه استاد خود نرسیدند، دو شاگرد دیگر این مکتب که نامور شدند خسروقلی ترک و جمشید ایرانی بودند که در عهد اکبر از آسیای مرکزی و ایران آمده بودند و بابر هر دو را می شناخته و نامشان را در بابرنامه ذکر کرده است، دو شاگرد دیگر مسکین و سلمان بودند که در تهیه بهارستان همکاری داشتند. از مسلمانان کشمیر ۵ نفر^{۴۱} از لاهور و نقاش مسلمان و گروه بزرگی از هندوان و مسلمانان هند که از سراسر

ورقی دیگر از حمزه که به موزه ملی هند در دهلی تعلق دارد و در آن هیچ اثری از هنر بومی هند دیده نمیشود، تا جائیکه نویسنده خبر دارد در ایران حتی یک نقاشی از حمزه نامه هم وجود نداشته است اما بزرگترین مجموعه این شاهکار هنری در ایران بوده و در عهد سلطنت احمدشاه از ایران بخارج برده شده. این مجموعه حاوی ۶۰ نقاشی است و در موزه وینه نگهداری می شود

بسوان دانست کار خوب دیگر وی در دارانامه موزه بریتانیا و صحنه پذیرائی از شاهزاده است این کار را تحت شماره ۶ کتاب

Tubor Hajek: Indian Miniatures of the Moghul School.

می توان دید، نقاشی دیگری از وی در کتاب کاون هامبلی، شهرهای مغولی هند، تحت شماره ۱۹ گراور شده است که از کتاب اکبرنامه موزه ویکتوریا و آلبرت می باشد. طرح آن را بسوان کرده و اجرای نقاشی با نقاشی دیگر این مکتب **Chatai** است. یکی از کارهای جالب بسوان پرتراهی است که وی از یک زن ساز زن دارد و اکنون در موزه گیومه پاریس نگهداری می شود این اثر ترکیب خوبی است از عوامل سه گانه هنری ایران، هندی و اروپائی با رنگی یکنواخت و مطبوع که با کلیه کارهای دیگر این هنرمند متفاوت است این اثر را تحت شماره ۱۶ کتاب **Mario Bussagli** می توان دید.

مشابه ایران بود سرازیر شد و در دوران پادشاه مدبر این سرزمین سلطان زین العابدین نفوذ فرهنگی و تمدن ایرانی در کشمیر ریشه دواند و با توجه پادشاهان بابری بخصوص جهانگیر کشمیر لیاقت آنرا یافت که ایران صغیر خوانده شود، بازگویی مظاهر نفوذ ایران در کشمیر نیاز بفرستی بزرگ و وقتی گشاده تر دارد همینقدر باید گفته شود که در پهنای امپراتوری مغولان هند در هیچ سرزمینی همانند کشمیر نقاشی و کتابسازی ایرانی نشوونما و گسترش نیافت.

۳۵ - در موزه باستان شناسی ایران در تهران یک صفحه نقاشی ازین هنرمند هست که اندازه آن ۱۲۳×۲۱۵ سانتیمتر است و تاریخ اجرای آن (۱۰۰۴) باید باشد طرحهای حاشیه را بعد کشیده اند، صحنه فرار دزدان را از قصر نشان می دهد حالت پریشانی سوگلی حرم که از خواب پریده است درین نقاشی بنوعی مجسم شده و آنرا باید یکی از بهترین کارهای

ملاحظه می شود که مکتب هنری اکبر تحت نظر و اداره میر سید علی و عبدالصمد و همکاری فرخ بیگ و آقارضا از سراسر هند و آسیای مرکزی همکاران بسا استعداد و خوش ذوقی را گرد آورد

۳۴ - کشمیر در قرن هشتم مسلمان شد اما نه با جنگ و ستیز بلکه با صلح و صفا. در سال ۷۳۵ هجری سید بابل شاه سهروردی صوفی آزاده وارد کشمیر شد و پادشاه را تحت تأثیر کلام خویش قرار داد و پس از وی در ۷۷۴ صوفی بزرگ سید علی همدانی با هفت تن از علما و صوفیان به کشمیر آمد و این سر آغاز تحول عظیم در کشمیر بود و ازین زمان است که زبان فارسی بر قابت با سانسکریت برخاست و توانست که جای آن را بگیرد و با این گروه موج هنرمندان و ادیبان و شاعران ایران نیز بسوی کشمیر که سرزمینی از هر لحاظ

هنگام فوت اکبر این مکتب بحد اعلای کمال رسیده بود کتابسازی فارسی در هیچ عصری از اعزاز چنین دوران درخشان و پرثمری را بخود ندیده بود با فوت اکبر این دوران طلائی پایان رسید تا در عصر فرزندان جیهانگیر با چهره‌ای نوین درخشش یابد^{۳۳}.

- ۱۸ -

پارسی فقید ام . سی . اردشیر که از دولت انگلستان لقب سر داشت از جوانی بفکر گردآوری آثار گرانقدر هنری ایران افتاد و توانست در ایام حیات خویش چند نسخه نفیس خطی و دو آلبوم نقاشی از کارهای عصر طلائی نقاشی مغولی گرد آورد، وی یکی از سه چهار نفر هنرشناس بود که یکی از نقاشیهای حمزه‌نامه را در اختیار داشت^{۳۷}. برخی از نقاشیهای این آلبومها (مرقعها) در سال ۱۹۲۹ به گورگیان فروخته شد و دو آلبوم دیگر تا سال ۱۹۷۳ در دست فرزند و بیوه اردشیر بود، وی مانند بسیاری دیگر از پارسیان به ایران علاقمندی فراوان داشت و آرزومند بود که این آثار هنری بایران انتقال یابد و در جوار مجموعه مرقع گلشن ماندگار شود، اما باز ماندگانش سرانجام با کمک موسسه‌ای معروف در انگلستان این آثار را حراج کردند و در یکی از این حراجها بود که فقط یک نقاشی از این مجموعه‌ها را به بهای هشتاد هزار پوند فروختند^{۳۸}.

کتاب خسه نظامی اردشیر نیز که نخستین خسه تهیه شده در هند و متعلق بزمان اکبر بود درین حراجها به بهائی بیسابقه فروخته شد.

وی علاوه بر مقالاتی که در نشریه معروف هنری هند روپالکا نوشت هنگام برگزاری یک نمایشگاه هنری از مجموعه‌های خصوصی در بمبئی جزوه‌هایی منتشر ساخت و در طی این مقاله‌ها نقاشی عصر بابری هند را بررسی کرد، بانو اردشیر

تصویری از یک گلستان سعدی، تاریخ اجرا ۱۶۱۰ عصر جهانگیر متعلق به: Walter Art Gallery Baltimore W. همراه با دو نقاشی دیگر

دو نقاشی بالا و باین، نمایانگر حالات اجتماعی عصر و نقاشی وسط مربوط است به حکایت هشتم از باب اول گلستان: شش نقاشی دیگر نیز از همین گلستان در همین مجموعه وبک مجموعه خصوصی در امریکا وجود دارد که مانند تصویر بالا برای ایجاد یک آلبوم با نقاشی‌های دیگر بروی ورقه‌ای چسبانده شده‌اند و حکایات ۴ و ۷ و ۱۳ و ۳۲ و ۴۰ همین باب را مجسم می‌سازند و معلوم می‌دارند که تعداد تصاویر این کتاب بسیار بوده است.

نقاشی‌ها وضع مینیاتورسازی درباری بابریان را در اوایل عهد جهانگیر که هنوز اثرات مکتب اکبری زایل نشده مشخص می‌سازد. گلستان و بوستان دیگری که در ۱۶۸۲ و ۱۶۲۹ ساخته شده بکلی با این متفاوت است. Paintings of the Sultans and Emprors of India in American Collections. شماره ۱۰.

ورقی از نسخه خطی مرکوب، حاوی داستانی سنتی از هند که در عهد اکبر ترجمه و کتابت شده بوده است، امروز هیچ اثری از این کتاب در دست نیست و حتی از سرنویشت این نقاشی هم که روزگاری به مرحوم اردشیر تعلق داشته خبر نداریم، اثرات مینیاتور ایرانی در خلق این اثر کاملاً هویداست.

۳۶ - مایه اصلی این مطلب تا اینجا تحقیقات عالمانه هنرشناس فقید پرسی براون بود و کتاب معروفش *Indian Paintings Under the Mughals (1550-1750)* که در سال ۱۹۲۴ در اکسفورد بچاپ رسیده همراه با آثار جدیدتر ازین بیعتد از یادداشتهای ا. سی. اردشیر که برخی از آن هنوز بچاپ نرسیده است استفاده شد آنهم بشکل تلفیق و ترکیب با آثار نوین درین زمینه که فهرست همه را در پایان مقال ذکر خواهم کرد.

۳۷ - کارل کاندالوا هنرشناس معروف هند و دکتر موتی چندرا سرپرست کنونی موزه‌های هند در نواحی غربی در مجله روپالکا *Roopa Lekha* دوره اول شماره دوم بتفصیل مجموعه اردشیر را معرفی می‌کنند و آنرا در سراسر هند بی‌نظیر می‌دانند وی بنا نهایت علاقه‌ای که باین آثار داشت برخی از آنها از جمله ورقی از حمزه‌نامه و اثرهای منفرد از نقاشان معروف ایران را فروخت یا بدیگران بخشید. گذشته از ورقی از حمزه‌نامه در میان مجموعه اردشیر این آثار مهم و کمیاب وجود داشته است یک نقاشی از کتاب حماسی معروف هند هاری و انسا طبق نوشته ابوالفضل توسط مولانا شری که هندوئی پاریسی‌دان بوده است به فارسی ترجمه و مصور شده، این کتاب دنباله مهابهارات و حاوی سرگذشت کرشناست این تنها نقاشی است که در این مجموعه می‌شناسیم.

یک نقاشی از مجموعه کانا ساریت ساکار که آنهم یکی از آثار سنتی هند است و بفرمان اکبر به فارسی برگردانده و مصور شد این کتاب در فارسی بحر الاسمار نام گرفت و یکی از منابع مهم داستانی در جهان است، خمسه نظامی وی که مورد بحث قرار خواهد گرفت در مرقع جهانگیر و شاهجهان و چند نقاشی

داده شده این مینیاتور در کاتالگ سوت‌بای چاپ سال ۱۹۷۳ بشماره ۶ چاپ شده است. و نیز نگاه کنید به:

J.V.S. Wilkinson: *Mughal Paintings*, Faber 1948 Pl. 5; D. Borrett and B. Gray; *Painting in India*, Skira 1963 P: 103.

در همین نقاشی است که زنجیر عدل جهانگیر (بتقلید از زنجیر عدل انوشیروان) نشان داده شده است.

مجزا که معرفی خواهد شد.

۳۸ - این مینیاتور از مجموعه مرقع جهانگیر است در حقیقت ورقی است از جهانگیرنامه نسخه خاص امپراتور که فقط چند ورق آن در کتابخانه ریاست رام پور هست و چند ورق آن نیز در مرقع گلشن کتابخانه سلطنتی ایران وجود دارد و از شاهکارهای بزرگ ابوالحسن نادرالزمان است، در بالای عکس شاه از پنجره‌ای کوچک می‌نگرد، در وسط دربانان قصر و نگهبانان نشان داده شده‌اند و در پائین افراد متعدد و یک فیل‌نشان

مجموعه این مقالات را همراه با چندین یادداشت چاپ نشده از اردشیر در اختیار این بنده قرارداد، این یادداشتها بخصوص از لحاظ معرفی هنرمندان مکتب اکبر و جهانگیر که هر دو بنحوی منشعب از مکتب بزرگ مینیاتور ایرانی است حائز اهمیت می باشد درین گفتار گلچینی ازین مطالب خواهم آورد.

در هند و بخصوص در بمبئی هنوز هم هندوستان میلیونی هستند که صدها اثر از آثار گمنام ایرانی هندی را در اختیار دارند و بعلی تملك خود را فعلاً پنهان می کنند و بسیاری ازین آثار بی سروصدا از هند خارج می شود و در اروپا و امریکا بفروش می رسد اردشیر یکی از سه هنردوست پارسی بمبئی بود که درین رشته مطالعاتی نیز کرد و جمع کننده دیگر عبارت بودند از مرحوم جهانگیر و جواهر فروش معروف گازدار، اکنون نکات برجسته یادداشتهای اردشیر را بررسی می کنیم :

- ۱۹ -

افتخار تأسیس نقاشی بآبروی (درین یادداشتها همه جا مغولی آمده است اما چون کلمه مغول در ایران فقط به مغول یعنی خاندان چنگیز اطلاق می شود و این مغول با آن متفاوت است نویسنده همه جا بجای مغول بآبر ذکر خواهد کرد) نصیب همایون است که در سال (۹۵۵) پس از شکست از شیر شاه و خیانت برادرش کاهران بایران پناهنده شد، در آن عصر در ایران یکی از بزرگترین پادشاهان مشوق هنر که جهان بخود دیده است، شاه طهماسب، سلطنت داشت. نقاشی ایران در آن دوران در اوج بود و در دستگاه این پادشاه هنرمندانی که در تذهیب و خطاطی و کتابسازی و نقاشی استادان نامدار بودند کار می کردند، خمسه نظامی که درین کارگاهها در طی سالهای (۹۵۵ - ۹۵۰) تهیه شد شاهکار

بی نظیر هنر ایران است، این نسخه اکنون در تصرف موزه بریتانیاست و بدون شك گرانقدرترین خمسه نظامی موجود در جهان شمرده می شود.^{۴۹}

همایون ازین کارگاهها بازدید کرد و با میرسیدعلی و عبدالصمد ملاقات نمود و ازیشان قول گرفت که پس از سروسامان یافتن کارهای وی در هند بدربار وی بیایند، ابوالفضل در آئین اکبری از میرسیدعلی نام می برد که ریاست نقاشخانه را برعهده دارد و ورود عبدالصمد را در سال (۹۶۰) ذکر می کند، در آلوم جهانگیر تهران (مرقع گلشن) يك نقاشی از میرسیدعلی هست که تاریخ آن ۹۶۲ است و چون این کار در هند تهیه شده باید تاریخ ورود میرسیدعلی را نیز حدود سالهای ۹۶۰ - ۹۵۹ دانست، یعنی مقارن ورود عبدالصمد. اردشیر از وی يك نقاشی مستقل داشته است که يك مجلس ضیافت در دربار همایون را نشان می دهد، گذشته ازین در هیچ موزه یا مجموعه ای تاکنون از وی نقاشی مستقلی دیده نشده است.^{۴۰} همایون به وی که شاعری شیرین سخن بود و جدائی تخلص می کرد لقب نادرالملک و به عبدالصمد لقب شیرین قلم داد زیرا عبدالصمد خطاطی زبردست نیز بود.^{۴۱}

۳۹ - نگاه کنید به :

L. Binyon, J.V.S. Wilkinson and B. Gray: Persian Miniature Painting. Dover 1971.

که درین باره می نویسد : بدون شك بهترین نسخه خطی نیمه اول سراسر قرن ۱۶ در ایران این کتاب است که به موزه بریتانیا تعلق دارد (شماره 2265 or) و توسط شاه محمود نیشابوری در تبریز کثابت شده و حاوی چهارده مجلس است، از کارهای استادان بنام : میرک، سلطان محمد، میرسیدعلی و مظفرعلی که همه نماینده و معرف اوج هنر

مکتب بزرگ مینیاتورسازی ایران و نماینده بلوغ و غنای کامل این هنر ارزنده در مکتب اول صفوی است، بنظر بلوچه این مینیاتورهای بی امضا همه کار میرک و میرسیدعلی هستند زیرا همینقدر که کاتب دومینیاتور را بایشان نسبت داده کافی است که همه کار این دو استاد باشد.

۴۰ - نگاه کنید به ص ۱۱۹ کتاب بالا که می نویسد :

از میرسیدعلی آثار بسیار کمی برجای مانده وی اصولاً بسیار کم کار بوده است گذشته از خمسه نظامی دو نقاشی از وی در مجموعه M. Cartier (Sarkisian figs: 152 & 190) دیده میشود یکی هم به موزه بستن تعلق دارد (کوماراسوامی کاتولیک مجموعه های هنری هند در موزه بستن جلد چهارم چاپ ۱۹۳۰ شماره ۱) و دواشوی که در نمایشگاه Burlington House زانویه - مارس ۱۹۳۱ - عرضه شد (همین کتاب Nos. 224 (PLC III A) and 225 که هیچکدام را نیز با جرئت و قطعیت نمیتوان گفت که کار میرسیدعلی است.

۴۱ - نگاه کنید به ص ۱۲۰ کتاب بالا که در باره آثار عبدالصمد می نویسد :

آثار متعددی از عبدالصمد در دست داریم: يك نقاشی جالب از دستگیری شاه ابوالعالی توسط تولک خان قوچی در (۹۶۵) ۱۵۵۶ محفوظ در کتابخانه بودلیان، در خمسه نظامی دیسن پرین مورخ (۱۰۰۳) ۱۵۹۳ يك صحنه شکار که شبیه است به مجلس های کتاب اکبرنامه بر از انسانها و حیوانات (پرسی براون تحت شماره ۳۶ و مارتین تحت شماره ۱۷۹ آنرا بچاپ رسانده است)، در دارانامه موزه بریتانیا يك نقاشی هست که زیر آن نوشته شده عمل بهزاد که بهزاد را به خواجه عبدالصمد تغییر داده و اصلاح کرده اند که البته این بهزاد يك نقاش هندی بوده است نه بهزاد معروف (شماره 4615 or) چاپ شده آن در کتاب

Vincent Smith; History of Fine Arts in India and Cylon P. 453 (2nd Ed. Pl. 150)

و شماره های ۲۳۳ تا ۲۲۹ کتاب بالا (که همه به موزه گلستان تعلق دارند) و شماره های ۲۳۰ و ۲۳۱ و ۲۳۲ آن گراور شده اند و معرف کامل اسلوب کار این هنرمند معروف می تواند باشند، نگاه کنید به مقاله اینجانب عبدالصمد شیرین قلم در شماره ۱۲۸ مجله هنر و مردم و کتاب پرسی براون. ص ۳۸.